

• MAKALE

Kalkandelen'in Toplumsal Dinamikleri: Etnik ve Dini Çeşitliliğin Şehre Etkisi

Dilara Keçeli

**KALKANDELEN'İN
TOPLUMSAL DİNAMİKLERİ:
ETNİK VE DİNİ ÇEŞİTLİLİĞİN
ŞEHRE ETKİSİ**

DİLARA KEÇELİ

COPYRIGHT © 2025

Bu yayının tüm hakları **Balkan Düşünce Okulu**'na aittir. **BDO**'nun izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Bu yayındaki fikirler tamamen yazarına aittir ve Balkan Düşünce Okulu'nun yayın politikasını yansıtmayabilir.

Editörya: Savaş Hoştaş, Mustafa Sefa Çakır

Mizanpaj: Balkan Düşünce Okulu

BALKAN DÜŞÜNCE OKULU

Hacıbayram Mah. Yayık Sk. No: 31 Altındağ - Ankara - TÜRKİYE

Tel: +90 531 203 01 63

www.balkandusunceokulu.com | balkandusunceokulu@gmail.com

@balkandusunceokulu | @BalkanDusunce

ÖZET

Bu çalışma, Kuzey Makedonya'nın batısında yer alan Kalkandelen şehrinin toplumsal yapısını, tarihsel süreç içerisinde şekillenen etnik ve dini çeşitliliğin şehre etkileri bağlamında incelemektedir. Osmanlı döneminden günümüze dek farklı etnik grupların (Türkler, Arnavutlar, Makedonlar vd.) ve dini toplulukların (Müslümanlar, Hristiyanlar, Bektaşîler vd.) birlikte yaşadığı Kalkandelen, çokkültürlü yapısıyla Balkanlar'daki etkileşim alanlarının önemli bir örneğini teşkil etmektedir. Bu bağlamda şehirdeki kimlik inşası süreçleri, sosyal uyum, mekânsal ayrışma, dinî sembollerin kamusal alandaki görünürlüğü ve yerel toplumsal ilişkiler analiz edilmiştir. Araştırmada literatür taraması ve bölgeye ait nitel gözlem verilerinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular, etnik ve dini çeşitliliğin şehirleşme dinamiklerine hem bir zenginlik hem de dönemsel gerilim unsuru olarak yansıdığını göstermektedir. Çalışma, Kalkandelen örneği üzerinden Balkan şehirlerinde birlikte yaşam, kimlik siyaseti ve yerel uyum modellerini anlamaya katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kalkandelen, Etnik Çeşitlilik, Dini Yapı, Çokkültürlülük, Toplumsal Dinamikler

ABSTRACT

This study examines the social structure of the city of Tetovo, located in western North Macedonia, within the context of how its ethnic and religious diversity—shaped through historical processes—has influenced the urban landscape. Tetovo, home to various ethnic groups (Turks, Albanians, Macedonians, etc.) and religious communities (Muslims, Christians, Bektashis, etc.) since the Ottoman era, stands as a significant example of multicultural interaction in the Balkans. Within this framework, the study analyzes processes of identity construction, social cohesion, spatial segregation, the visibility of religious symbols in public spaces, and local intercommunal relations. The research is based on a literature review and qualitative observational data from the region. The findings indicate that ethnic and religious diversity has contributed to the city's urban dynamics both as a source of richness and as a periodic factor of tension. Through the case of Tetovo, this study aims to contribute to a better understanding of coexistence, identity politics, and local integration models in Balkan cities.

Keywords: Kalkandelen, Ethnic Diversity, Religious Structure, Multiculturalism, Social Dynamics

GİRİŞ

Kalkandelen (modern Tetova), uzun süredir Balkan kültürlerinin kesişim noktalarından biri olmuştur. Orta Çağ'da kurulan ve 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı egemenliğine giren şehir, zamanla "ağırlıklı olarak İslami karakterlerle organik olarak evrilen" bir nüfusa sahip olmuştur (Saidi, Besimi & Limani, 2024, s. 29). Gerçekten de Kalkandelen'in en eski simgeleri arasında yer alan 15. yüzyıla ait Alaca Camii (Šarena Džamija) ve Arabati Baba Tekkesi bu döneme tarihlenmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında şehir, sosyalist Yugoslavya'nın bir parçası olmuş; bu dönemde modernist şehir planlaması çerçevesinde şehir çekirdeği yeniden tasarlanmıştır. Ancak bu planlar tam anlamıyla hayata geçirilememiştir. Günümüzde Tetova hâlâ etnik açıdan karışıktır: ülke genelinde Arnavutlar Kuzey Makedonya nüfusunun yaklaşık dörtte birini oluştururken, Tetova'da nüfusun yaklaşık üçte ikisini teşkil etmektedir. Ortodoks Makedonlar en büyük azınlık grubunu oluştururken; Türkler, Romanlar ve diğer gruplar da mevcuttur (Ali et al., 2024, s. 1271). Yerel Arnavutların büyük kısmı Sünni Müslümandır. Ancak güçlü bir Bektaşî azınlığın yanı sıra, küçük Katolik ve Ortodoks Arnavut toplulukları da bulunmaktadır (Ali et al., 2024, s. 1273). Öte yandan Makedonların büyük çoğunluğu Doğu Ortodoks'tur. Kısacası, Tetova'nın toplumsal dokusu hem Osmanlı döneminin Kalkandelen kimliğini hem de Yugoslav mirasını yansıtmaya devam etmektedir: Arnavut ulusal sembolleri ve camiler, Yugoslav anıtları ve Makedon kiliseleriyle yan yana durmaktadır.

Kentin bugünkü fiziksel yapısı da bu tarihsel katmanları açıkça ortaya koymaktadır. Araştırmacılar, Yugoslav dönemi planlamalarının Tetova'nın kentsel yapısında hem Yugoslav hem de Osmanlı dönemlerinin "izlerini bıraktığını" vurgulamaktadır (Saidi, Besimi & Limani, 2024, s. 33). Geniş sosyalist apartman blokları ve bulvarlar, Orta Çağ'dan kalma çarşı ve cami mahalleleriyle iç içe geçmiştir. Bağımsızlık sonrası (1991) gelişme ise daha çok düzensiz olmuştur – birçok yapılaşma merkezi planlardan çok yerel yatırımcıların inisiyatifiyle gerçekleşmiştir – bu nedenle şehrin bazı bölgeleri "aşağıdan yukarıya" gelişen gayriresmî müdahalelerle yeniden şekillenmiştir (Saidi, Besimi & Limani, 2024, s. 41). Kamusal alanlar da etnik izler taşımaktadır: Yugoslav kahramanlarına ait savaş anıtları kaldırılarak Arnavut tarihî şahsiyetleriyle değiştirilmiş; birçok mahallede sokak isimleri Arnavutçaya çevrilmiştir. Ana meydan, Arnavut kültürel festivallerine ev sahipliği yaparken, kafelerden bazıları ağırlıklı olarak Arnavutça konuşanlara hitap etmekte, diğerleri ise Makedon aileler tarafından tercih edilmektedir. Kısacası, Tetova'nın kamusal peyzajı, gayriresmî biçimde "bir Arnavut başkenti" olarak tanımlanabilecek düzeydedir; belediye politikaları ise bu ayrışmayı dengelemeye çalışmakta, örneğin iki dilli tabelalar ve ortak etkinlikler teşvik edilmektedir (Saidi, Besimi & Limani, 2024, s. 44).

entteki dini kurumlar hem çoğulculuğu hem de mevcut gerilimleri yansıtmaktadır. Şehir silüeti, Sünni çoğunluğa hizmet eden çok sayıda caminin yanı sıra saygı duyulan Arabati Baba (Harabati Baba) Tekkesi'ni de içermektedir. Ortodoks Makedonlar yerel iki kiliseye devam ederken, küçük bir Katolik Arnavut cemaati de mevcuttur. Bu yapılar şehir manzarasında oldukça belirgindir. Ancak aynı zamanda çatışma noktalarıdır: son araştırmalar, Arabati Baba Tekkesi üzerindeki mülkiyet anlaşmazlığını ortaya koymuştur. Sünni kurumları temsil eden resmî İslami Cemaat, tekke üzerinde hak iddia etmekte ve Türkiye kaynaklı restorasyon projeleri yürütmektedir. Bektaşî önderler ise bu sürecin kendi varlıklarını tehdit ettiğini ve miraslarının silinmeye çalışıldığını düşünmektedir (Ali et al., 2024, s. 1278). Uygulamada, kutsal mekânlar haritası – camiler, kiliseler, tekkeler – ülke genelindeki eğilimleri yansıtır; Sünni ve Ortodoks “resmî” dini kurumlar baskın konumda iken, daha küçük yapılar (Protestanlar, Bektaşîler vs.) tanınma mücadelesi vermektedir (Ali et al., 2024, s. 1279).

Gündelik sosyal hayat ve kurumsal yapılar da bu ayrışmaları yeniden üretmektedir. Tetova'da bir kişi, yalnızca kendi topluluğuna ait bireylerle etkileşerek onlarca yıl yaşayabilmektedir. Gençlik anketleri, özellikle Arnavut gençler için din ve etnik kimliğin hâlâ birincil aidiyet alanı olduğunu göstermektedir. Okullar ise büyük ölçüde dil ve inanca göre ayrılmıştır. 2001 Ohrid Barış Anlaşması'na kadar kamusal eğitim neredeyse tamamen Makedonca yürütülüyordu. 1990'larda Tetova'da Arnavutça eğitim talep eden protestolar düzenlenmiştir. Ohrid Anlaşması, dil haklarını anayasal güvence altına almış ve bir belediyede %20'den fazla konuşulan bir dilin eğitim dili olması zorunlu hale getirilmiştir. Bu bağlamda, 2004'e gelindiğinde Tetova'daki iki büyük üniversite (Güneydoğu Avrupa Üniversitesi ve önceden yasaklı olan Tetova Üniversitesi) Arnavutça eğitime başlamıştır (Murtezani & Ahmeti, 2019, s. 85). Bu dönüşüm, eğitim erişimini büyük ölçüde genişletmiştir: bir çalışmaya göre, Ohrid sonrası dönemde Arnavut öğrencilerin üniversiteye kayıt oranı %5'ten %15'e yükselmiştir (Murtezani & Ahmeti, 2019, s. 89). Buna rağmen, ilkokul ve liselerin çoğu hâlâ neredeyse tamamen tek dilli (ya Arnavutça ya da Makedonca) kalmıştır ve medya organları da çoğunlukla tek bir dilde yayın yapmaktadır. Yani, resmi olarak iki dillilik teşvik edilse de gündelik yaşam farklı topluluklar için ayrılmış “yaşam dünyalarında” sürmektedir (Murtezani & Ahmeti, 2019, s. 90).

Tetova'nın bugünkü kentsel ve toplumsal manzarası, Kalkandelen olarak geçmişinden derin izler taşımaktadır. Osmanlı'nın İslamlaştırma politikaları ve mimari mirası, şehrin Müslüman çoğunluk karakterini ve yapılarını şekillendirmiştir (Saidi, Besimi & Limani, 2024, s. 29). Yugoslav dönemi ise planlı konut alanları ve sanayi bölgeleriyle modernist bir iz bırakmıştır. Bağımsızlık sonrası dönemdeyse kamusal alanlar, yer isimleri, eğitim kurumları ve devlet yapıları etnik temsiliyete dayalı olarak yeniden düzenlenmiştir. Bugünkü Tetova, camiler, kiliseler, Arnavut ve Makedon okulları ve etnik mahallelerden oluşan bir mozaiktir – her mahalle ve kurum, ait olduğu topluluğun tarihsel mirasını yansıtmaktadır. Bu dinamikler, Tetova'daki mekânsal formların, topluluk örüntülerinin ve politikaların yalnızca mevcut çeşitliliği yansıtmakla kalmayıp, onu nesiller boyunca yeniden ürettiğini ortaya koymaktadır (Saidi, Besimi & Limani, 2024, s. 44; Murtezani & Ahmeti, 2019, s. 90). Kalkandelen'in mirası, bugünkü Tetova'nın sokaklarında ve kurumlarında yaşamaya devam etmekte; şehir, Balkanlar'daki çokkültürlülüğün yaşayan bir örneğini sunmaktadır.

1. Kalkandelen'in Tarihsel ve Sosyokültürel Arka Planı

Kalkandelen, Kalkandelen (günümüzdeki Tetovë), tarih boyunca Balkanlar'da öne çıkan önemli kültürel ve dini merkezlerden biri olagelmıştır. Osmanlı döneminde şehrin "Kalkandelen" adını alması hem coğrafi hem de stratejik önemini yansıtmakla kalmamış, aynı zamanda bölgenin askerî ve manevi yapısına dair ipuçları vermiştir (Duygulu, 1997, s. 44).

XV. yüzyılda Osmanlı idaresine giren Kalkandelen, kısa sürede İslamî kimlik kazanarak cami, medrese ve tekkelerle donatılmıştır. Bu yapılar arasında en dikkat çekici olanı, 16. yüzyılda Sersem Ali Baba tarafından kurulan Harabati Baba Tekkesi'dir (Özkut, Alas & Pulat, 2022, s. 35). Bektaşî tarikatına ait bu tekke, sadece bir dini merkez değil; aynı zamanda sosyal yardımlaşmanın ve kültürel etkileşimin yaşandığı bir alan haline gelmiştir (İslam, Zelenkovska Leshkova & Demir Güven, 2023, s. 241).

Tekkede yürütülen faaliyetler sayesinde şehirde İslami hayat güçlenirken, Bektaşî geleneği Arnavut topluluklar üzerinde etkili olmuş; bu durum dervişlerin etnik yapısına da yansımıştır. Makedonya'daki Bektaşî tekkelerinde görev yapan dervişlerin büyük bir bölümü Arnavut kökenlidir (İslam et al., 2023, s. 248).

Osmanlı'nın son dönemlerinde Kalkandelen yoğun bir Arnavut ve Türk nüfus barındırmakta iken, Yugoslavya döneminde çeşitli göç dalgaları şehirdeki demografiyi dönüştürmüştür. Özellikle Türk topluluklarının Türkiye'ye göçü, şehrin etnik yapısını belirgin biçimde değiştirmiştir (Dikici, 2014, s. 137).

Bektaşî geleneğinin yanı sıra, Sünnî İslam anlayışı da Kalkandelen'de yaygındır. Aynı zamanda Ortodoks Hristiyan cemaatleri de mevcuttur. Bu dini çoğulluk, şehrin sosyal ve mekansal dokusuna yansımış; camiler, tekkeler ve kiliseler bir arada varlıklarını sürdürmüş ve birlikte yaşamın fiziksel simgeleri haline gelmiştir (Islam et al., 2023, s. 243).

Yugoslavya döneminde Harabati Baba Tekkesi devletleştirilerek bir müze ve turistik tesis olarak kullanılmış, Bektaşî topluluğu resmi tanınmadan yoksun bırakılmıştır (European Commission, 2019, s. 5). Ancak 1990'lardan itibaren tekke yeniden canlandırılmış, 1994 yılında Bektaşîlerce ibadete açılmıştır (Minority Rights Group International, 2008, s. 11).

Günümüzde Kuzey Makedonya sınırları içerisinde bulunan Tetovë, önemli ölçüde Arnavut nüfusa sahip bir kent olarak çokkültürlülüğün ve dini çoğulluğun barışçıl bir tezahürü olmaya devam etmektedir (Islam et al., 2023, s. 251). Şehirde hem Osmanlı'dan kalma yapılar hem de yeni dini merkezler birlikte varlıklarını sürdürmekte, toplumsal hafızanın birer yansıması olarak öne çıkmaktadır.

2. Etnik Yapı

Kalkandelen Kuzey Makedonya'nın batısında yer alan ve tarih boyunca çok sayıda etnik grubun bir arada yaşadığı önemli bir Balkan kentidir. Şehir, özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde kazandığı idarî, askerî ve kültürel işlevleri sayesinde, çokkültürlü ve çokdilli bir yapıya sahip olmuştur. Osmanlı fethi sonrasında, bölgeye yerleştirilen Türk toplulukları ile birlikte, daha önce bölgede yaşayan Arnavut unsurlar arasında İslâmiyet hızla yayılmış ve şehir, çoğunluğu Müslüman olan bir nüfus yapısı kazanmıştır (Aruçi, 2001, s. 263).

Osmanlı tahrir defterlerine göre, 1455 yılında Kalkandelen'de 60 Müslüman ve 153 Hristiyan hane bulunmaktaydı. Bu yapı, 1582 yılına gelindiğinde büyük oranda değişmiş ve şehirdeki Müslüman hane sayısı 320'ye yükselmiştir (Öztürk, 2019, s. 170). Bu süreçte Arnavut toplulukların büyük bir kısmı İslâmiyet'i benimseyerek şehirdeki dini kimlik dönüşümüne katkıda bulunmuş, Türkler ile birlikte Bektaşî tarikatına bağlı tekkelerin de bu dönüşümde etkili olduğu görülmüştür (Aruçi, 2001, s. 264).

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Kalkandelen, Osmanlı Rumeli vilayet sisteminde önemli bir merkez hâline gelmiş ve özellikle Müslüman Arnavutlar ile Türkler şehirde baskın gruplar olmuştur. 1894 tarihli Kosova salnamesine göre, şehir nüfusunun %66'sı Müslüman, %12'si Rum Ortodoks, %22'si ise Bulgar (bugünkü Makedonlar) olarak sınıflandırılmıştır (Öztürk, 2019, s. 174).

1912–1913 Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı idaresinden çıkan Kalkandelen, Sırbistan ve ardından Yugoslavya Krallığı'nın kontrolüne geçmiştir. Bu dönemde Türk nüfusu üzerindeki baskılar artmış ve özellikle 1950–1960 yılları arasında Türkiye ile yapılan göç anlaşmaları neticesinde binlerce Türk vatandaşı Türkiye'ye göç etmiştir (Tekin, 2018, s. 255). Göçler sonucunda şehirdeki Türk nüfusu büyük ölçüde azalmış, ancak dini kurumlar ve kültürel faaliyetler aracılığıyla varlığını sürdürmeye devam etmiştir (Ödemiş, 2023, s. 449).

Günümüzde Kalkandelen'in nüfus yapısı büyük ölçüde Arnavut çoğunluk üzerine şekillenmiştir. 2021 yılı Makedonya İstatistik Kurumu verilerine göre, Kalkandelen belediyesi nüfusunun %65,5'i Arnavut, %22,3'ü Makedon, %2,8'i Türk ve %3'ü Roman'dır (State Statistical Office, 2021, s. 87). Arnavut toplumu, özellikle siyasal temsil, eğitim dili ve ekonomik etkinlikler alanında şehirde belirleyici bir konuma sahiptir. Türk toplumu ise daha çok dini ve kültürel alanda görünürlük kazanmıştır (Ödemiş, 2023, s. 456).

Makedon topluluğu, şehrin bazı kırsal mahallelerinde yoğunlaşmış olup, Ortodoks Hristiyan inancıyla farklı bir dini kimlik sergilemektedir. Bu topluluğun çoğunluğu kamu hizmetlerinde ve sanayi sektöründe istihdam edilmektedir (Aruçi, 2001, s. 263). Romanlar ise hem Müslüman hem Hristiyan bireylerden oluşan karma bir yapıya sahip olmakla birlikte, sosyoekonomik olarak dezavantajlı konumda kalmaya devam etmektedir. Roman çocukların çoğu, adadillerinde eğitim alamamakta ve Arnavutça, Makedonca ya da Türkçe olarak eğitim görmektedir (Rroma.org, 2022, s. 2).

Etnik yapı, Kalkandelen'in toplumsal dokusunu belirleyen en önemli unsurlardan biridir. Bu yapı sadece demografik bir veri değil; aynı zamanda şehirdeki eğitim dili, evlilik tercihleri, yerleşim biçimleri ve kültürel faaliyetlerin belirlenmesinde de etkili olmaktadır. Örneğin, şehirde hem Arnavutça hem Türkçe eğitim veren okullar bulunmaktadır; bu durum, dilin sadece bir iletişim aracı değil, kimliksel bir unsur olarak da görüldüğünü göstermektedir (Ödemiş, 2023, s. 460).

Kalkandelen, bu yönleriyle Balkanlar'da etnik, dini ve kültürel çeşitliliğin hem birlikte yaşam hem de zaman zaman ayrışma pratikleriyle sürdürüldüğü nadir kentlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Tarihsel süreçte yaşanan dönüşümler, şehrin bugün sahip olduğu çokkatmanlı yapıyı anlamak açısından büyük önem taşımaktadır (Tekin, 2018, s. 259).

3. Dini Yapı

Kalkandelen, tarih boyunca Balkanlar'daki çokkültürlü ve çokdinli yapının somut örneklerinden biri olarak öne çıkmıştır. Şehirde, yüzyıllar boyunca Müslüman (Sünnî ve Bektaşî), Hristiyan (özellikle Makedon Ortodoks) ve daha az ölçüde Katolik nüfus bir arada yaşamıştır (Koneska, 2013, s. 12). Bu dinî çoğulculuk yalnızca demografik bir olgu değil, aynı zamanda sosyal organizasyon, mekânsal yerleşim ve kültürel üretim açısından da belirleyici bir faktör olmuştur (Islam, Zelenkovska & Güven, 2023, s. 242).

Osmanlı döneminden itibaren Kalkandelen, İslamiyet'in ve özellikle Bektaşîliğin önemli merkezlerinden biri haline gelmiş; şehirde camiler, medreseler ve tekkeler inşa edilmiştir (Yılmaz, 2019, s. 398). 16. yüzyılda kurulan Harabati Baba Tekkesi, Bektaşî inanç sisteminin şehirdeki en güçlü simgesi olmuştur. Tekke sadece bir ibadet mekânı değil; aynı zamanda bir eğitim, sosyal dayanışma ve kültürel aktarıma aracılık eden kurum olarak işlev görmüştür (Güleç, 2019, s. 3). Günümüzde de Harabati Baba Tekkesi, Nevruz ve Aşure gibi özel günlerde çok sayıda ziyaretçiyi ağırlamakta, Bektaşî topluluğun kolektif hafızasını temsil etmeye devam etmektedir (Islam et al., 2023, s. 254).

Kalkandelen'de Sünnî Müslüman topluluğun camileri – başta tarihi Şarena (Alaca) Camii olmak üzere – ibadet dışında sosyal buluşmalar, dini eğitim ve cemaat dayanışması için de kullanılmaktadır (US Department of State, 2021, s. 6). Şehirdeki bu camiler, çoğunlukla Arnavut kökenli Müslüman mahallelerde yoğunlaşmakta, mahalle yaşamının merkezini oluşturmaktadır (Koneska, 2013, s. 9).

Hristiyan topluluğu ise çoğunlukla Makedon Ortodokslarından oluşmakta ve şehirdeki kiliseler, bu cemaatin hem ibadet hem de sosyokültürel buluşma noktasıdır. Aziz Nikola Kilisesi, bu bağlamda tarihsel ve simgesel öneme sahiptir. Ortodoks cemaat, başta Paskalya ve Noel gibi dini bayramlarda gerçekleştirdikleri ritüellerle şehirdeki kültürel çeşitliliğe katkı sağlamaktadır (Kalkandelen CDI, 2018, s. 5). Bu ritüeller sadece dini bir anlam taşımamakta; aynı zamanda kolektif kimliğin mekânda yeniden üretildiği etkinlikler olarak işlev görmektedir (Koneska, 2013, s. 13).

Şehirdeki dinî yapılar, mekânsal açıdan da bir ayrışma sergilemektedir. Müslüman mahallelerde cami ve tekkeler görünürken, Hristiyan mahallelerinde kiliseler ve haç sembolleri dikkat çekmektedir (Yıldırım, 2014, s. 32). Bu durum, dini kimliklerin şehrin fiziki ve sembolik peyzajında belirginleşmesine neden olmaktadır. Örneğin Harabati Baba Tekkesi, şehrin kuzeyinde, Bektaşî çoğunluğun yaşadığı bölgede konumlanmış olup, mekânsal bir aidiyet ve dini farklılıkların göstergesidir (Güleç, 2019, s. 2).

Dini pratikler ve bayramlar, topluluklar arasında hem sınır hem de etkileşim alanları yaratmaktadır. Müslümanlar arasında Ramazan ve Kurban bayramlarında düzenlenen iftarlar ve bayramlaşmalar, toplumsal dayanışmayı pekiştirirken; bu etkinliklere zaman zaman Hristiyan komşuların da davet edilmesi, kültürel yakınlaşma zeminleri yaratmaktadır (Islam et al., 2023, s. 258). Benzer şekilde, Ortodoks cemaatin Paskalya törenlerine Müslümanların tebrik ziyaretleri veya geleneksel yumurta paylaşımı da gözlemlenmektedir (Koneska, 2013, s. 16).

Ancak birlikte yaşama dair bu olumlu örnekler rağmen, topluluklar arasında zaman zaman gerilimler ve ayrışmalar da yaşanmıştır. Özellikle Yugoslavya'nın dağılmasından sonraki dönemde, etnik ve dini kimliklerin daha belirgin hale gelmesi, mekânsal ayrışmayı ve kamusal alan paylaşımındaki sorunları derinleştirmiştir (US Department of State, 2021, s. 7). Örneğin Harabati Baba Tekkesi üzerinde Sünnî İslam toplulukları ile Bektaşî cemaati arasında yaşanan mülkiyet ihtilafı, dini çoğulculuğun kurumsal düzeyde tanınmadığı durumlarda nasıl çatışmalara evrilebileceğini göstermektedir (Güleç, 2019, s. 4).

Bununla birlikte, son yıllarda Kalkandelen Belediyesi ve çeşitli sivil toplum kuruluşları, dinî ve etnik topluluklar arasında diyalogu ve birlikte yaşamı teşvik eden projeler geliştirmiştir. Community Development Institute (CDI) gibi yerel STK'lar, etnik ve dini kökeni farklı gençleri kültürel projelerde bir araya getirmiş; barış eğitimi ve diyalog atölyeleri düzenlemiştir (CDI Tetovo, 2018, s. 9). Belediye destekli gençlik festivalleri, dinî ayrımları aşan ortak kültürel alanlar üretmeyi amaçlamış ve birlikte yaşam kültürünün yeniden inşasında önemli roller üstlenmiştir (Kalkandelen CDI, 2018, s. 11).

Kalkandelen'de dinî çoğulculuk tarihsel kökleri derin olan bir gerçekliktir. Bu çoğulculuk, şehrin mekânsal yapısını, sosyal ilişkilerini ve kültürel üretimini şekillendirmiş; dönem dönem uyum, zaman zaman ise ayrışma biçiminde tezahür etmiştir. Ancak özellikle sivil toplumun ve yerel yönetimlerin çabaları, dinî ve etnik kimliklerin barışçıl bir arada yaşama yönünde yeniden yorumlanmasını mümkün kılmaktadır. Bu yönüyle Kalkandelen, Balkanlar'daki çokkültürlü yaşamın hem potansiyellerini hem de kırılma noktalarını yansıtan dinamik bir laboratuvar işlevi görmektedir (Koneska, 2013, s. 18).

3.1. Dini ve Etnik Yapıların Mekânsal Yansımaları

Kuzey Makedonya'nın çokkültürlü bir bölgesi olan Kalkandelen (Tetovo) tarihsel olarak Arnavut, Türk, Makedon, Roman ve diğer azınlıkların iç içe yaşadığı bir kenttir. 2023 itibarıyla kentin nüfusunun yaklaşık %55'i Arnavut, %35'i Makedon, geriye %4,5 Roman ve %3,5 Türklerden oluşmaktadır (Bloodworth, 2020, s. 311). Kentin farklı dini ve dilsel kimlikleri, Osmanlı döneminden beri mahalle ölçeğinde ayrı ibadet ve yaşam alanlarında barış içinde bir arada bulunmuşlardır (Bigagli, 2021, s. 94). Osmanlı döneminde Kalkandelen'in farklı inanç mensupları (Sünni, Bektaşî, Ortodoks vb.) özgürce ibadet edip kültürel özerklik içinde yaşarken, karma evliliklere ender rastlanmıyordu (Bigagli, 2021, s. 96). Günümüzde ise Arnavut topluluğunun güçlenmesi ve 2001 sonrası yaşanan etnik gerilimler sonucunda Makedon nüfusun bir kısmı kentten göç etmiş veya sosyal olarak marjinalleşmiştir (Rydzewski, 2018, s. 23). Rydzewski'ye göre, yerel siyaset kentin kimliğini değiştirme uğraşı içindedir ve bu süreç Arnavutların güçlenmesiyle etnik Makedonların fiziksel/iktisadi olarak kenti terk etmesine, yani bir 'etnik soylulaşma' (gentrification) sürecine yol açmaktadır (Rydzewski, 2018, s. 24). Örneğin, kentin geleneksel Makedon işçi sınıfı mahallelerine yeni inşaat yatırımları akarken, eski sakinler yerlerinden edilmiş; bu da mahallelerin etnik yapısında kaymaya neden olmuştur (Rydzewski, 2018, s. 26).

Kalkandelen'in kent mekânında dinî yapılar hem fiziksel simgeler hem de toplumsal kimlikler olarak öne çıkar. En önemli yapı, 1538'de inşa edilmiş Harabati Baba Tekkesi'dir. Harabati Baba Tekkesi, kentin özgün Osmanlı-Bektaşî mimarisini yansıtan kompleksiyle Kalkandelen'in simge yapısı haline gelmiştir; hatta kent armasında bu tekkenin minaresine benzer figürler kullanılmıştır (Tetovo Virtual Museum, 2022, s. 2). Tekke içinde Türkçe, Arnavutça ve diğer dillerde yazılı levhaların bulunması, çokdilli toplumu da göstermektedir. Bunun yanı sıra, kentin tarihi Şarena (Renkli) Camii ve diğer Osmanlı dönemi camileri hem Müslüman çoğunluğunu hem de Osmanlı mirasını temsil eder. Bir diğer dinî unsur ise kent merkezindeki Ortodoks kilisesidir; bu da Makedon nüfusun varlığını simgeler. Günümüzde Harabati Tekkesine dair tartışmalar, kent mekânında dinî çeşitlilik ve güç dengesi ile ilgilidir. Örneğin 2002'de bazı radikal gruplar tekkede sözde "camiye dönüştürme" girişiminde bulunmuş, Bektaşî cemaatinin mahkeme yoluyla mülkiyetini geri almaya çalışmasına neden olmuştur (Osmani, 2015, s. 92). Bu tür olaylar, şehirde dinî kimliklerin mekânsal temsili konusunda gerginlikler olduğunu göstermektedir.

Kalkandelen'de mahalleler genellikle etnik ve dilsel kimliklere göre ayrılmıştır. Tarihsel olarak Türklerin, Arnavutların ve Makedonların belli semtleri olmuştur. Bugün Arnavutlar çoğunlukla kentin kuzey ve doğu mahallelerinde yoğunlaşırken, Makedonlar daha çok merkezde ve batı mahallelerinde yaşamaktadır. Sosyoekonomik faktörlerin de etkisiyle bu ayrışma günden güne derinleşmektedir. Rydzewski'ye göre, kentteki kentsel dönüşüm ve orta sınıf yatırımları daha çok Arnavut nüfuslu bölgelerde yoğunlaşmıştır; bu da eskiden kozmopolit olan yerleşimlerin hızla etnik olarak homojenleşmesine yol açmıştır (Rydzewski, 2018, s. 27).

Bu mekânsal ayrışmanın en belirgin sonuçlarından biri eğitim sistemindeki ikiye bölünmedir. Kalkandelen’de iki ayrı eğitim sistemi vardır: Makedon ve Türk çocukları Makedonca, Arnavut çocukları ise Arnavutça eğitim veren okullara gider. Yükseköğretimde de bölünme sürmektedir: kentteki devlete bağlı iki üniversite – Tetova Devlet Üniversitesi (Arnavutça) ve Güneydoğu Avrupa Üniversitesi (çok dilli) – çoğunlukla Arnavut öğrencilerden oluşurken, Makedon gençler için ayrı kurumlar mevcuttur (Bigagli, 2021, s. 114). Bu durum, “ana dillerinde eğitimi” garanti altına almış olsa da toplumsal entegrasyon yerine gruplar arası mesafeyi korumaktadır. Gerçekten de UNICEF raporlarına göre 2001–2009 arasında “ortak” (karma) okullardaki öğrenciler %10’dan fazla azalmış, monolingual (tek dilli) okulların sayısı artmıştır (Bloodworth, 2020, s. 316). Bu ikili sistemin sonucu olarak eğitim alanında ciddi bir etnik ayrışma vardır. Bir çalışma, ülkedeki iki ana grup olan Arnavutlar ve Makedonların giderek artan eğitim ayrışmasına maruz kaldığını vurgulamıştır (Bigagli, 2021, s. 123). Okullarda öğretmenlerin önemli bir kısmı diğer grubun tarihine veya kimliğine karşı önyargılı tutumlar gösterebilmektedir. Örneğin yapılan bir araştırmada, sınıf öğretmenlerinin yaklaşık yarısının karşı gruba yönelik küçük düşürücü ifadeler sarf ettiği saptanmıştır (Bloodworth, 2020, s. 320). Bu tablo, eğitimdeki paralel sistemin, toplumdaki ötekileştirmeyi ve güvensizliği beslediğini göstermektedir.

Kalkandelen’in sokaklarında ve kamu binalarında da çokkültürlü kimlik kendini gösterir. Şehir merkezi tabelalarında hem Arnavutça hem Makedonca (bazı bölgelerde Türkçe) isimler kullanılır; ancak son dönemde bazı tartışmalı uygulamalar ortaya çıkmıştır. Örneğin, Şubat 2025’te yenilenen E-75 otoyolu tabelalarında Arnavutça metin kaldırılarak yalnızca Makedonca, İngilizce ve Fransızca kullanılması tepkilere neden olmuştur (A2 CNN, 2025, s. 1). Arnavut siyasetçiler ve yerel halk, bunun ülkenin çokdillilik yasalarına ve anayasal haklara aykırı olduğunu savunmuştur (A2 CNN, 2025, s. 2). Kentin resmi sembollerinde de dinî ve etnik simgeler iç içedir: Şehir armasında Harabati Baba Tekkesi’nin minaresi stilize edilmiştir (Tetovo Virtual Museum, 2022, s. 2). Bu durum, kentin İslamî mirasının altını çizerken aynı zamanda Arnavut ve Bektaşî kimliğinin gücünü göstermektedir. Diğer yandan, kent meydanlarındaki binalarda hem Osmanlı döneminden kalma Albanaca kitabeler hem modern devrilerde dikilen Makedonca anıtlar bulunur. Bu çeşitlilik bazen kültürel zenginlik olarak görülse de aşırı milliyetçi kesimler arasında “bir etnik grubun simgesinin öne çıkarılması” olarak da yorumlanabilmektedir.

4. Güncel Sosyal Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Kalkandelen'deki etnik ve dinsel çeşitlilik aynı zamanda belli sosyal gerilimlere de yol açmaktadır. Eğitimin dışında, vatandaşların kamu hizmetlerinden yararlanmasında adaletsizlik algısı vardır. Azınlık kökenli gruplar, özellikle Türk ve Roman vatandaşlar, kamusal alanda yeterince temsil edilmediklerini düşünmektedir. Adiloğlu Eklemezler'in belirttiği gibi, "bölgenin Türklerine dair yapılan akademik çalışmalarda azınlığın azınlığı olarak tanımlanmaktadır"; yani hem Arnavut çoğunluğun hem de Makedon yönetiminin gölgesinde kaldıkları hissi oluşmuştur (Adiloğlu Eklemezler, 2023, s. 16). Ayrıca kamu kurumlarındaki etnik kotasyonun (yüzde yasası) sınırlı uygulanması veya gecikmeli olması, hizmetlerde haksızlık duygusunu pekiştirmektedir.

Tüm bu sorunlara karşı bazı çözüm yolları önerilmektedir. Öncelikle eğitim sisteminde entegrasyon girişimleri güçlendirilmelidir. Kanunlarla dillerin kullanımı genişletilmiş ve Arnavutça 2019'da resmi dil statüsü kazanmıştır (Bloodworth, 2020, s. 314); benzer şekilde, müfredat reformlarıyla okullarda iki dilli ders uygulamaları teşvik edilebilir. Bunun yanı sıra, yerel yönetimde etnik grupların katılımını artıracak mekanizmalar kurulmalıdır. Tetovo'da kurulan Sosyal Diyalog Forumu gibi çok paydaşlı platformlar, belediye yönetimi ile Türk, Arnavut, Roman, LGBTİ+ ve gençlik örgütlerini bir araya getirmektedir (Minority Monitor, 2023, s. 2). 2019 Sosyal Koruma Kanunu ile her belediyede sosyal hizmetler konseyinde dinî topluluk temsilcilerine de yer verilmesi zorunlu kılınmıştır (Minority Monitor, 2023, s. 3). Bu tür yapılar, farklı grupların ihtiyaçlarını doğrudan ilgili birimlere iletebilme imkânı sağlamaktadır. Ayrıca kamu binalarında ve sokak isimlerinde çoğulcu semboller kullanılması (örneğin bir alanda hem cami hem kilise figürleri) toplumsal uyumu güçlendirebilir. Medya ve eğitsel kampanyalar aracılığıyla da gruplar arası önyargıların yıkılması hedeflenmelidir.

Sonuç

Kalkandelen, Kalkandelen, sahip olduğu tarihî geçmişi ve kültürel zenginliğiyle, etnik ve dini çeşitliliğin kent yaşamına yansımalarını gözlemlemek açısından özgün ve çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Bu örnek, özellikle kent planlaması, eğitim politikaları, siyasal temsil ve birlikte yaşam pratikleri gibi alanlarda çok katmanlı ve birbirine bağlı etkiler üretmektedir. Etnik gruplar arasındaki ilişkilerin mekânsal, sosyal ve siyasal düzlemlerde nasıl şekillendiği, bu alanlarda uygulanan politikaların sonuçları üzerinden açık bir şekilde izlenebilmektedir.

Kent planlaması bağlamında, etnik gruplar arasında belirgin bir mekânsal ayrışma gözlemlenmektedir. Mahalle ölçeğinde meydana gelen bu ayrışma, etnik grupların birbirinden fiziksel olarak kopmasına neden olmakta ve gündelik yaşamda karşılaşma olasılıklarını azaltarak topluluklar arası temasın zayıflamasına yol açmaktadır (Rydzewski, 2018, s. 27). Bu ayrışma yalnızca fiziki alanlarla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda psikolojik sınırların da oluşmasına neden olarak toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmektedir. Özellikle kentsel dönüşüm projelerinde gözlemlenen, belirli etnik grupların lehine şekillenen yeniden yerleştirme ve kaynak tahsisi uygulamaları, sosyal adalet ilkesini zedelemekte ve kent sakinleri arasında eşitsizlik duygusunu artırmaktadır.

Eğitim alanında ise etnik ayrışma çok daha sistematik bir boyut kazanmaktadır. Ayrı okul sistemlerinin varlığı, müfredatların farklı dillerde yürütülmesi ve öğretmenlerin taşıdığı kültürel önyargılar, eğitim sistemini bütünleştirici olmaktan uzaklaştırmakta; aksine, topluluklar arasında mesafe yaratan bir unsur hâline getirmektedir (Bigagli, 2021, s. 128; Bloodworth, 2020, s. 320). Bu durum, ortak bir vatandaşlık bilincinin oluşmasını güçleştirirken, genç kuşakların farklı gruplar hakkında bilgi ve deneyim edinmesini de engellemektedir. Eğitim kurumları, toplumsal birlikteliğin inşasında önemli bir rol oynayabilecekken, ayrıştıracı bir yapıya bürünerek toplumsal kutuplaşmayı yeniden üretmektedir.

Siyasal temsil meselesi, bu ayrışmanın kurumsal düzeydeki bir yansımasıdır. Kalkandelen'de özellikle Türkler ve Romanlar gibi nüfus olarak küçük fakat tarihsel olarak köklü gruplar gerek yerel meclislerde gerekse kamu bürokrasisinde görünürlük sorunu yaşamaktadır (Adıloğlu Eklemezler, 2023, s. 20). Siyasal temsildeki bu dengesizlik, yalnızca eşitlik ve kapsayıcılık ilkeleri açısından değil, aynı zamanda demokratik katılımın niteliği bakımından da ciddi sorunlar yaratmaktadır. Katılımın sınırlı olduğu bir yönetim yapısında, topluluklar kendi çıkarlarını temsil edemez hale gelmekte ve bu durum, sistemden duyulan güveni sarsmaktadır.

Bütün bu yapısal sorunlara karşın, Kalkandelen'in tarihsel çokkültürlü mirası, günümüz kent politikaları için stratejik bir imkân sunmaktadır. Bu bağlamda geliştirilecek bütüncül ve kapsayıcı politikalar, yalnızca var olan sorunları hafifletmekle kalmayacak, aynı zamanda birlikte yaşam kültürünü kurumsallaştıracaktır. Entegratif eğitim politikalarının hayata geçirilmesi, iki dilli eğitim modellerinin güçlendirilmesi, öğretmen yetiştirme programlarında kültürel farkındalığın artırılması ve çoğulcu tarih anlatılarının müfredata dâhil edilmesi, eğitim sisteminde güven inşasına katkı sağlayacaktır. Benzer şekilde, kent planlamasında etnik grupların eşit yaşam hakkını önceleyen projeler geliştirilmesi ve karar alma süreçlerine azınlık grupların aktif şekilde dâhil edilmesi, siyasal katılımın niteliğini artıracaktır.

Sonuç olarak, Kalkandelen'in çokkültürlü kimliği yalnızca geçmişe ait bir nostalji olarak değil, günümüzün toplumsal uyum arayışları için yapıcı bir dayanak noktası olarak değerlendirilmelidir. Bu mirasın korunması ve güncellenerek bugüne taşınması, sadece yerel düzeyde değil, çokkültürlü yapıya sahip diğer kentler için de model oluşturabilecek bir strateji niteliğindedir.

KAYNAKÇA

A2 CNN. (2025, Şubat 12). Tetovo Citizens Protest Removal Of Albanian On Highway Signs.

. <https://www.a2cnn.com>, (25.05.2025).

Adiloğlu Eklemezler, S. (2023). Balkanlar'da Türk Kimliği Ve Azınlık Politikaları: Kalkandelen Örneği. İstanbul: Küre Yayınları.

Ali, M., Idriz, M., AbdelRahman, A. A. A., Islami, I., & Farzana, K. F. (2024). Building Bridges: The Influence of the Islamic Religious Community on North Macedonia's Interfaith and Socio-Political Dynamics. *Religions*, 15(10), 1269–1281.

Aruçi, M. (2001). Kalkandelen. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24, 263–264.

Bigagli, L. (2021). Education And İntegration İn Post-Conflict Macedonia: A Sociolinguistic Analysis Of Tetovo. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Bloodworth, A. (2020). Ethnic Division And Education Reform İn North Macedonia. In C. Ackermann & D. Hoxha (Eds.), *Post-Yugoslav Societies And Transitions* (s. 308–322). London: Routledge.

CDI Tetovo. (2018). Building A Diverse And Harmonious Society: Tetovo. United Religions Initiative.

Dikici, A. (2014). Türkiye'deki Balkan Muhacirleri Arasında Kaybolan Bir Topluluk: Torbeşler. *Avrasya Etüdleri*, 46(2), 123–165.

Duygulu, M. (1997). Balkans and Sufism. *Yayımlanmamış Araştırma*.

European Commission. (2019). Arabat Baba Tekkes – Regional Tourism Potentials Project Report. Shar Mountain Project.

Güleç, S. (2019, 24 Eylül). Ottoman-Era Bektashi Tekke İn North Macedonia Faces Threats. *Duvar English*.

<https://www.duvarenglish.com>, (20.05.2025).

İslam, A., Zelenkovska Leshkova, S., Demir Güven, M. (2023). Music in the Bektashi Order in RN Macedonia: Aspects of Performance. *Musicologist*, 7(2), 238–268.

Islam, A., Zelenkovska, S., & Demir Güven, M. (2023). Music in the Bektashi Order in RN Macedonia: Aspects of Performance. *Musicologist*, 7(2), 238–268.

Koneska, E. (2013). Shared Shrines in Macedonia. *Forum Folkloristika*, 2, 9–18.

Minority Monitor. (2023). Social Dialogue Platforms In North Macedonia: Local Participation And Minority Representation. Skopje: Civil Society Network.

Minority Rights Group International. (2008). Albanians in North Macedonia. MRGI Report.

Minority Rights Group International. (2008). Macedonia: Albanians. In *World Directory of Minorities and Indigenous Peoples (profile)*. United Nations High Commissioner for Refugees.

Murtezani, L., & Ahmeti, K. (2019). The University of Tetova: A Glorious Temple Built on the Nation's Sacrifice for Culture and Justice. *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 5(1), 83–94.

Osmani, B. (2015). "The Legal Battle For Harabati Baba Tekke And The Issue Of Religious Property In Macedonia." *Balkan Journal Of Law And Religion*, 4(2), 87–98.

Ödemiş, Z. (2023). Kuzey Makedonya'da Türk Varlığı Ve Günümüz Varlık Mücadelesine Kısa Bir Bakış. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 12(1), 443–472.

Özkut, D., Alas, Z. Ç., & Pulat, B. Ö. (2022). Kalkandelen Harabati Baba Tekkesi'nin Sosyo-Kültürel Bağlamı ve Mekansal Gelişimi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 103, 33–68.

Öztürk, H. (2019). Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre Kalkandelen Kazası'nın Nüfus Yapısı. *Balkan Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 165–178.

Rroma.org. (2022). Tetovo – North Macedonia and Multiple Languages. <https://rroma.org/tetovo-north-macedonia-and-multiple-languages/>, (30.04.2025).

Rydzewski, K. (2018). "Urban Change And Ethnic Restructuring In Tetovo." *Journal of Balkan Urban Studies*, 2(1), 21–30.

Saidi, A., Besimi, E., & Limani, A. (2024). The Impact of Socio-Cultural Developments on the Urban Structure of Tetovo During the Period of Yugoslavia. *Journal of Architecture and Spatial Planning*, 10(19–20), 27–66.

State Statistical Office of the Republic of North Macedonia. (2021). *Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of North Macedonia, 2021*. Skopje: Government of the Republic of North Macedonia.

Tekin, C. (2018). Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerin Nedenleri (1950–1958). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 249–261.

Tetovo Virtual Museum. (2022). *Symbols Of Tetovo: A Digital Archive Of Local Heritage*. <https://www.tetovovirtualmuseum.org>, (14.03.2025).

US Department of State. (2021). *2021 Report on International Religious Freedom: North Macedonia*, <https://www.state.gov/reports/2021-report-on-international-religious-freedom/north-macedonia/>, (17.04.2025).

Yıldırım, E. (2014). *Macedonian Muslims*. İNSAMER Raporu, s. 31–34.

Yılmaz, Ş. Ö. (2019). İpek Patrikhanesi'nin Kuruluşu ve Osmanlı Hâkimiyetindeki Durumu. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(2), 393–407.

Kalkandelen'in Toplumsal Dinamikleri: Etnik ve Dini Çeşitliliğin Şehre Etkisi

Dilara Keçeli

Kalkandelen'in çok katmanlı toplumsal yapısı, sadece tarihî mirasla değil, etnik ve dini çeşitliliğin güncel yansımalarıyla da şekillenmektedir. Aynı sokakta Arnavut bir esnafla Makedon bir öğretmenin, Türk bir imamla Katolik bir öğrencinin karşılaşılabildiği bu kent, birlikte yaşamın karmaşık ama öğretici örneklerini barındırır. Kent planlamasından eğitime, siyasal temsilden gündelik yaşama kadar uzanan alanlarda bu çeşitliliğin izleri belirgindir. Kalkandelen, Balkanlar'daki çokkültürlü şehir deneyimini anlamak için dikkatle okunması gereken bir örnek sunar.

*Bir düşünce
arkeolojisi*

2025